

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.62.464>

УДК 094.1:655.534:003.344(477.84)“17-18”

Юлія Рудакова,

ORCID 0000-0003-1159-9429,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
відділ стародруків і рідкісних видань, Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

3, Голосіївський пр., Київ, 03039, Україна

e-mail: vsrv@nbuv.gov.ua

МАКУЛАТУРНІ АРКУШІ ПОЧАЇВСЬКИХ ДРУКІВ ЯКДЖЕРЕЛОДОПОВНЕННЯЛАТИНОШРИФТНОГОРЕПЕРТУАРУ ПОЧАЇВСЬКОЇ ДРУКАРНІ

Мета дослідження – представити результати атрибуції 43 фрагментів почаївських стародруків, надрукованих латинським шрифтом, зі складу збірки відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Фрагменти виявлено на внутрішніх сторонах почаївських оправ або обкладинок, форзацних аркушах примірників почаївських видань, надрукованих латинським і кириличним шрифтами. **Методологія** атрибуції та книгознавчого дослідження полягає у комплексному вивченні друкарських особливостей фрагментів, насамперед елементів структури тексту, художнього оздоблення та шрифтів. **Наукова новизна.** Оригінальні оправы є характерною особливістю почаївських видань. Також широко розповсюджені форзаци, виготовлені з невикористаних аркушів почаївських друків. Почаївський монастир мав власну палітурну майстерню, в якій виготовляли дерев'яні чи картонні оправы для книжкових блоків і паперові обкладинки для тонких видань. Для виготовлення та зміцнення оправ почаївські палітурники часто використовували аркуші різних видань друкарні, які з різних причин залишалися невикористаними при брошуруванні книжкових блоків накладу. Ці аркуші приклеювали до внутрішніх поверхонь оправ або обкладинок, а також використовували як матеріал для виготовлення форзаців, що є додатковим фактором при атрибуції аркушів, використаних як форзаці для почаївських оправ, оскільки свідчить про місце їх друку. При дослідженні фрагментів почаївських видань із фонду відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського було виявлено та атрибутовано додаткові примірники (фрагменти) наявних у фонді видань, а також декілька видань, раніше не зафік-

сованих у складі колекції відділу. Деякі дрібні фрагменти атрибутувати неможливо. Частина фрагментів залишилася не атрибутованою через брак детальної бібліографічної інформації та примірників видань, з якими їх можна порівняти. Натомість описано фрагменти декількох видань аркушевого та брошурного типу, не представлених у бібліографії українських стародруків. **Висновки.** Виявлення видань, раніше невідомих у бібліографії, свідчить про необхідність продовження дослідницької роботи з бібліотечними фондами та колекціями української стародрукованої книги.

Ключові слова: атрибуція, фрагмент видання, друкарня Почаївського монастиря, оправа, обкладинка, форзац.

Актуальність. Мета дослідження. Методологія. У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського зберігається одна з найбільших збірок видань друкарні Почаївського Успенського монастиря. Більшою кількістю примірників представлені кириличні видання, значно менше наявних примірників видань, надрукованих латинським та гражданським шрифтами. У відділі стародруків та рідкісних видань налічується понад 240 примірників близько 80 почаївських видань, надрукованих латинським шрифтом і паралельно латинським та кириличним або гражданським шрифтами. Крім того, фіксується більше півсотні примірників із фрагментами латиношрифтних видань, використаних для виготовлення форзаців або обкладинок почаївських друків незалежно від шрифту основного видання. Атрибуція латиношрифтних фрагментів, використаних при оправленні почаївських стародруків, є одним із етапів роботи з примірниками відповідних видань при підготовці друкованого каталогу українських стародруків латинським шрифтом зі збірки відділу стародруків, яка наразі триває. Результати атрибуції фрагментів представлено у цій публікації.

Характерною особливістю почаївських видань є їх оригінальні оправи, а форзаці, виготовлені з невикористаних аркушів почаївських друків, є досить масовим явищем. Ці ознаки вирізняють друковану продукцію почаївських василіан з-поміж як вітчизняного, так і світового стародрукованого продукту. При почаївському монастирі працювала палітурна майстерня, у якій виготовлялися дерев'яні чи картонні оправи, обтягнені шкірою чи обклеєні шпалерним папером [більш детально див.: 2, с. 250–251], а для тонких видань – паперові обкладинки. Почаївські оправи, виготовлені з обклеєного папером картону, які переважають на примірниках видань латинським шрифтом, характе-

ризуються використанням шпалерного паперу з кількома різновидами малюнків, переважно шкіряними корінцями. З метою економії коштів і здешевлення собівартості виробництва почаївські палітурники для виготовлення та зміцнення оправи часто застосовували аркуші з різноманітних видань друкарні, які з якихось причин залишалися «зайвими» при брошуруванні книжкових блоків з накладу. Такими ж аркушами обклеювали внутрішні поверхні кришок оправ або обкладинок, їх використовували як форзацні аркуші. Ця обставина є додатковим фактором при атрибуції фрагментів – форзаців для почаївських оправ, оскільки засвідчує місце їх друку. Іншими словами, фрагменти видань почаївської друкарні могли використати лише почаївські палітурники при виготовленні оправ або обкладинок. Практика застосування макулатурних залишків тиражу була широко розповсюджена здавна, нею повною мірою могли скористатися палітурні майстерні, пов'язані з друкарнями. І почаївські василіани досить ефективно використовували можливість застосовувати залишки власної активної видавничої діяльності.

Практична робота з примірниками почаївських латиноширифтних видань, під час якої до дослідження та бібліографічного опису було максимально залучено макулатурні матеріали на оправах і форзацах, дала змогу виявити та атрибутувати як додаткові примірники (фрагменти) наявних у фонді видань, так і видання, які до того не фіксувалися у складі збірки відділу. Атрибуція проводилася шляхом вивчення тексту уривків, їхніх колонтитулів, підсторінкових приміток, підписів і подібних частин тексту, також наявних елементів художнього оздоблення, яких у досліджених фрагментах виявилось дуже небагато. Було приділено увагу накресленням і розмірам шрифтів, особливо курсивних, за якими можна точніше визначити час друку недавованих почаївських видань. Частину фрагментів атрибутувати практично неможливо, адже це невеликі шматочки паперу з текстом, якими підклеєно оправи чи які визирають з-під пошкодженого зовнішнього шару паперового матеріалу, яким обклеєно оправи. Деяку кількість фрагментів поки не вдалося атрибутувати через брак детальної бібліографічної інформації та примірників видань, з якими їх можна порівняти. Натомість методичне вивчення уривків із форзаців дало можливість описати фрагменти декількох видань, не зафіксованих у бібліографії, основними джерелами якої є каталог українських старо-

друків Я. Запака та Я. Ісаєвича [5] та багатотомний каталог польської бібліографії Естрайхерів [9].

Виклад основного матеріалу. Наукова новизна. Досліджений матеріал показує дуже обмежену кількість випадків використання макулатурних аркушів для зміцнення обкладинки чи виготовлення форзаців у примірнику того ж самого видання. З нечисленних прикладів можна навести такі: встановлено використання надрукованих із помилками титульних аркушів, приклеєних лицевою стороною до обкладинки, на чотирьох примірниках видання 1778 р. «Summula præceptorum rhetoricorum» [5, 2955; 9, t. 30, s. 55]. Також атрибутовано фрагмент аркуша, яким зміцнено оправу примірника видання 1767 р. «Bullæ & brevia summorum pontificum Sacrarum Congregationum decreta» [5, 2467; 6, 166; 9, t. 13, s. 446–447].

Найчастіше фіксується використання аркушів одного видання на оправах (обкладинках) або форзацах примірників іншого видання. Так, обкладинку одного з примірників вищеназваного твору «Summula præceptorum rhetoricorum» 1778 р. зміцнено аркушами з двомовного видання абетки «Alfabet stowako-ruski... = Алфавитъ словяно-рускій...» 1776 р. [5, 2802], зокрема титульним аркушем, який приклеєно польським текстом до аркуша шпалерного паперу, кириличним текстом назовні.

Аркушами зі складу зошита N двомовного видання 1776 р. твору Г. Саллюстія «Historia o woynie z Katyliną» [5, 2850; 9, t. 27, s. 35] підклеєно кришки оправи примірника з проповідями Іпатія Потія «Kazania i homilie» 1788 р. [5, 3464, 3456; 6, 171; 9, t. 24, s. 380–381]. В іншому примірнику проповідей І. Потія форзаці виготовлено з аркушів зі складу зошитів G та I з десятого тому твору Х. Богуцького «Theologia dogmatica, critica, & speculativa» 1782 р. [5, 3126; 9, t. 13, s. 213]. У названих прикладах не виявлено розбіжностей друку, які б могли стати причиною відбракування аркушів.

Фрагменти аркушів зі збірки проповідей 1775 р. «Dzieło uroczystego uwiecznienia rzymskimi watykańskimi koronami cudownego poczaiowskiego obrazu Przeczystey Bogarodzicy Maryi Panny» [5, 2779; 9, t. 15, s. 454] використано для виготовлення форзаців для двох примірників збірника документів «Indulgentiæ brevia, decreta Summorum Pontificum, et SS. Congregationum» 1788 р. [5, 3453; 6, 170; 9, t. 18, s. 567], двох примірників видання 1790 р. твору К. Гранквіліона Ставровецького «Зерцало Богословія» [5, 3526; 7, 1162], одного примірника видання

1793 р. «Богословіє нравоучителное з Богословія Антоіне, Турнели и Реіффенстуель» [5, 3670; 7, 1188].

Інший примірник «Богословія нравоучителного» 1793 р. як форзаці містить аркуші зошита С з видання його польськомовного аналогу – твору П. Кульчицького «Treść teologiczney nauki obyczaoney z autorow klassycznych» 1792 р. [1, 54; 5, 3660; 9, t. 20, s. 369]. Одночасно під кришками оправи примірника названого твору П. Кульчицького 1792 р., а також примірника видання 1810 р. творів Фоми Кемпійського під назвою «Nauki zbawienne» виявлено фрагменти другого тому проповідей В. Сеницького «Kazania na święta całego roku» 1793 р. [5, 3732; 9, t. 28, s. 35].

Із фрагментів першого видання 1787 р. твору П. Кульчицького «Treść teologiczney nauki obyczaoney z autorow klassycznych» [1, 49; 5, 3404; 9, t. 20, s. 369] виготовлено форзаці примірникам видань «Чин ієрейскаго наставленія» 1776 р. [5, 2817; 7, 1008] та Ірмологіон 1792 р. [5, 3629; 7, 1177]. У всіх перелічених прикладах так само не вдалося виявити, з яких причин відповідні аркуші було відправлено в макулатуру.

Вдалося атрибутувати невеликі фрагменти аркушів зі складу видання твору І. Кульчинського «Appendix ad Specimen ecclesiae ruthenicæ» 1759 р. [5, 2108, 2109; 9, t. 20, s. 370–371], якими підклеєно кришки оправи примірника видання 1780 р. «Officium Rakoczianum» [5, 3050; 9, t. 23, s. 283]. Одночасно аркуші з останнього видання – форматом 12° – виявлено на форзацах двох примірників видань 1793 р. більших форматів: згаданого другого тому проповідей В. Сеницького «Kazania na święta całego roku» і Літургії Іоанна Златоустого [5, 3685; 7, 1192]. Для підклеювання кришок оправи Літургії – видання форматом 2° – довелося використати більшу частину друкарського аркуша (для верхньої – зошита R, для нижньої – зошита Q), що дає можливість реконструювати порядок формування набору сторінок форматом 12°.

В іншому примірнику Літургії 1793 р. форзаці виготовлено з зошитів K та L із двомовного видання 1771 р. промов Цицерона «Mowy Sycerona przeciwko Katyline i za Markiem Marcellem» форматом 8° [1, 33; 5, 2616; 9, t. 14, s. 256]. Причини відбракування аркушів, пізніше використаних для виготовлення форзаців, не встановлено.

Частинами друкарських аркушів C та F із твору «Orationes quindecim Sanctæ Brigittæ de passione Domini» 1775 р. [5, 2774; 9, t. 13, s. 383] підклеєно кришки оправи примірника твору Ю. Добриловсько-

го «Науки парохіалнія» 1794 р. [5, 3738; 7, 1213]. Інший примірник твору «Науки парохіалнія» форзацним аркушем має фрагмент видання 1792 р. «Katechizm albo Krótkie zebranie nauki chrześcijańskiej» зі вступним словом холмського та белзького єпископа греко-католицької церкви Порфирія Скарбка Важинського [5, 3673; 9, t. 19, s. 186, t. 32, s. 267]. Фрагмент містить с. 113 і 128 (перший і останній аркуші зошита Н); текст на звороті не надруковано, через що, можливо, аркуш і було забраковано.

Фрагменти єдиного почаївського видання латинської граматики Е. Альвареса «De institutione grammatica libri tres» [5, 3124], здійсненого в 1782 р., використано для виготовлення форзаців у примірнику згадуваного вище збірника документів 1788 р. «Indulgentiæ brevia, decreta Summorum Pontificum, et SS. Congregationum». Тим часом, на форзацах двох примірників граматики Альвареса виявлено фрагменти з господарчого poradnika І. Чарнецького «Zabawa ogrodowa», опублікованого анонімно в 1798 р. [5, 4006; 6, 172; 9, t. 14, s. 522, t. 34, s. 6]. В цьому випадку очевидною причиною відбракування аркушів зі складу господарчого poradnika є граматичні помилки, помічені у фрагментах. На одному з форзаців помилкові літери закреслено чорнилом і на полях надписано правильні літери та слова, на іншому – помилки виправлено в тексті. Малоімовірно, щоб примірники одного з найбільш популярних підручників, який у XVIII ст. продовжував використовуватися при вивченні латинської граматики, лежали без руху в друкарні упродовж півтора десятиліття. Можна припустити, що підручниками послуговувалися учні місцевої школи та після багатьох років активного використання їх було віддано в палітурну майстерню для проведення ремонту, а тому вони отримали на форзаці фрагменти з одного і того ж видання, надрукованого через 16 років після самої граматики. Численні написи різними почерками на форзацах свідчать про активне користування цими підручниками в подальші роки.

Як видно з назв видань, фрагменти яких виявлено та атрибутовано у складі досліджених примірників, у почаївській друкарні з різних причин залишалися аркуші чи частини накладів творів з догматичної та моральної теології, збірок документів, проповідей, світських видань різної тематики, зокрема творів класичної літератури тощо, які, очевидно, друкувалися значними тиражами. Виявлено також використання аркушів зі складу панегіричного твору – такого типу ви-

дання, які публікувалися невеликими накладками: на кришках оправи Тріодіона (Тріоді пісної) 1744 р. [5, 1483; 7, 619] накладено аркуші L і L₂ з твору «*Illustrissimo et excellentissimo Domino Domino Nicolao in Potok ... Potocki capitaneo canioviensi*» 1759 р. авторства, вірогідно, П. Скарбка Важинського, на той час викладача бучацької василіанської школи, присвяченого засновнику школи, канівському старості Миколаю Потоцькому. Видання містить панегіричну присвяту та двомовний текст п'єси «*Decus et gloria orthodoxorum cæsarum... = Ozdoba y sława prawowiernych cesarzów...*» [5, 2102; 9, t. 25, s. 151–152]. Видима частина тексту не дає можливості зробити висновок про причину відбракування аркушів.

Наведені приклади свідчать про те, що деяка кількість друкованої продукції почаївських василіан залишалася в друкарні нереалізованою, оскільки для виготовлення форзаців, обкладинок, зміцнення оправ використовувалися фрагменти видань, надрукованих не лише ближчими роками, а й на багато років раніше чи на значну кількість років пізніше, ніж «основне» видання примірника. Крім того, можна припустити, що власники книжок могли звертатися до монастирської палітурної майстерні для оправлення примірників, якими вони користувалися впродовж якогось часу, як, вірогідно, могло статися зі згаданими примірниками популярної та широко використовуваної латинської граматики 1782 року видання з фрагментами на форзацах із видання 1798 р.

В одному з примірників підручника з церковної риторики Т. Барі «*Rhetorica ecclesiastica ad tyronum institutionem*» 1776 р. [5, 2820; 9, t. 12, s. 373] для зміцнення обкладинки та виготовлення форзаців використано аркуші з видання польською мовою такого ж формату – 8°. У фрагментах йдеться про різні події, пов'язані з тартаківською чудотворною іконою Пресвятої Богородиці (містечко Тартаків у Белзькому воєводстві, нині село в Сокальському районі Львівської області). Відомо, що в 1777 р., в результаті дослідження серії див зцілення, тартаківську ікону було визнано чудотворною [8]. В 1778 р. місцевий священник Андрій Гавриїл Косткевич опублікував у Почаєві історію тартаківської ікони під назвою «*Pewna wiadomość obrazu Niepokalanego Poczęcia Maryi Panny w kościele parafialnym tartakowskim, w ołtarzu różańcowym codziennymi łaskami i cudami słynącego, przez prawny proces pokazana, a pod protekcją Jaśnie Wielmożnego Jmci Pana Stanisława Potockiego chorążego wielkiego koronnego, starosty bełskiego, sokalskiego,*

rubieszowskiego, etc, etc, fundatora, kolatora y dobrodzieya, tegoż kościoła światu ogłoszona» [5, 2934; 9, t. 20, s. 155]. У деяких бібліографічних джерелах і каталогах фіксується також видання твору того ж автора за той же рік із тим же обсягом під назвою «Opisanie historyczne obrazu Niepokalanego Poczęcia N. Maryi P. w kościele parafialnym Tartakowskim, iego początku, wślawienia się cudami, wyjęte z świadków poprzysiężonych na dwóch Komissyach y Processu względem tegoż obrazu» [каталог ЛННБ; 9, t. 20, s. 154–155]. Поки що нам не вистачає бібліографічної інформації стверджувати, чи це були два різні видання, чи один і той же твір, виданий під різними назвами. Однак можна з великим ступенем упевненості припускати, що досліджуваний фрагмент належить до опису історії ікони о. А. Г. Косткевича.

На форзацах почаївських стародруків можна віднайти фрагменти видань, не зафіксованих у бібліографії. Наприклад, у примірнику, який містить старообрядницькі видання 1795 р. двох творів Никона Чорногорця «Пандекти» і «Тактикон» [5, 3798, 3807; 7, 1230, 1232], форзаци виготовлено з трьох примірників пастирського листа папи Климента XIV, підписаного в Римі 17 лютого 1770 р.: «Datt: Romæ apud Sanctam Mariam Majorem sub annulo piscatoris die XVII. Februarii M.D.CC.LXX. Pontificatus Nostri anno primo». Текст листа починається зі слів «Universis Christi fidelibus præsentis litteras inspecturis salutem & Apostolicam Benedictionem. Ad augendam Fidelium Religionem, & animarum salutem, Cœlestibus Ecclesiæ thesauris pia charitate intenti; ...», становить 15 рядків. Першу літеру тексту вміщено в подвійну рамку з виливних прикрас. Нижче посередині надруковано віньєтку, яка позначає місце печатки. З обох боків віньєтки розміщено санкції про прийняття та впровадження тексту папського послання за підписом, відповідно, греко-католицького митрополита Київського, Галицького та всієї Руси Феліціана (Пилипа Володковича) від 26 грудня 1770 р. та греко-католицького луцького та острозького єпископа Сильвестра (Рудницького-Любенецького) від 30 травня 1771 р. Друк однобічний на аркуші форматом 2°, дзеркало набору – приблизно 24 см в висоту, 40 см в ширину. Вірогідно, під текстом залишилася чистою значна частина, можливо половина аркуша. Атрибутовано як видання почаївської друкарні за шрифтом. Імовірно надруковано в 1771 р. Цей пастирський лист, подібно до більшості аркушевих видань, у бібліографії не відображений, оскільки з огляду на вид друку, погану збереженість примірників тощо таким виданням не

приділялося достатньо уваги. Не вдалося також знайти цей акцидентний друк у електронних каталогах бібліотек.

Вище загадувалося про два видання твору П. Кульчицького «*Tręść teologiczney nauki obuczayney z autorow klassycznych*» 1787 та 1792 рр. Під кришками оправи одного з примірників другого тому проповідей В. Сеницького «*Kazania na święta całego roku*» (про це видання також йшлося вище) виявлено фрагменти тексту твору П. Кульчицького у стислішому викладі, набір сторінок не відповідає друку ні 1787 р. (с. 557–558, 551–552), ні 1792 р. (с. 362–364, 358–359). Як зазначалося, «*Tręść teologiczney nauki obuczayney z autorow klassycznych Antoine i innych łacińskich*» є аналогом твору «Богословіє нравоучительное з Богословія Антоіне, Турнели и Реіффенстувель», виданого в Почаєві в 1779 та 1793 рр. [5, 2961, 3670; 7, 1033, 1188; 9, t. 12, s. 173]. Крім того, почаївські василіани в 1776 р. надрукували новий переклад церковнослов'янською мовою першого тому трактату з моральної теології Г. П. Антуана під назвою «Богословіє нравоучительное» [5, 2804; 7, 1001], а також у 1751, 1756 та 1787 рр. здійснили три видання з подібним змістом і схожою назвою «Богословія нравоучительная содержаща в собі собраное вкратці поученіе о святых тайнах...» [1, 11, 46; 5, 1738, 1956, 3375; 6, 6, 8, 9, 97–99; 7, 671, 710, 1117; 9, t. 13, s. 232]. Усі названі твори складено у формі запитань і відповідей. За твором Г. П. Антуана було укладено та видано в Почаєві щонайменше двічі, в 1776 та 1781 рр., короткий виклад тексту під назвою «*Краткое на краткія вопросы и отвіты способом катихізма, Богословія нравоучительнаго... собраніе из книги Антоіне...*» [5, 2805, 3067]. Крім того, у фонді НБУВ зберігається не відображене в основних бібліографічних довідниках, але введене в науковий обіг співробітниками відділу стародруків [3, с. 45–46; 4, с. 14–15] інше видання обсягом 24 аркуші під подібною назвою «*Краткое на краткія вопросы, и отвіты, способом катихізма, Богословія о тайнах церковных и ценсурах собраніе на экзамен готовящимся потребное со отсыланіем к пространному описанію тіхже таин в книзі нареченной: Богословіє нравоучительное*» імовірно 1781 р. Можливо на основі польськокомовного видання «*Tręść teologiczney nauki obuczayney*» також було укладено скорочену версію, яка через рідкісність або навіть брак збережених примірників не дістала відображення в каталогах і бібліографічних покажчиках, а її фрагменти дійшли до нашого часу лише завдяки тому, що їх було використано як

макулатурні аркуші при виготовленні оправи іншої книжки. Існує також імовірність, що ці фрагменти – це попередній варіант тексту твору П. Кульчицького. Але в будь-якому випадку курсивний шрифт у фрагменті свідчить про друк 1780–1790-х рр., найпізніше – першого десятиліття XIX ст. Тож для з'ясування цього питання потрібно продовжувати евристичну роботу з почаївськими стародруками.

На п'яти примірниках згадуваного вище видання 1788 р. під назвою «*Indulgentiæ brevia, decreta. Summorum Pontificum, et SS. Congregationum*» [5, 3453; 6, 170; 9, t. 18, s. 567] виявлено фрагменти твору, в якому йдеться про право кадука (відумерлої спадщини). Наприкінці зазначено прізвище автора «*Tomasz Rzetelnicki*» та дату: 21 березня 1778 р. У бібліографії фіксується видання твору цього автора з цієї ж тематики під назвою «*List obywatela do JMci Xiędza N. pisany. Dic veritate, fac justitiam, bonus civis eris*», здійснене у Варшаві в 1778 р. [9, t. 21, s. 338]; публікація описується за назвою, як анонімне видання, має обсяг 14 аркушів форматом 8°. Досліджувані фрагменти такого ж формату атрибутуються як «почаївські» за шрифтом, а також за оправами, для виготовлення яких їх використано. Можна припустити, що публікація була здійснена не раніше 1780-х рр., відповідно до накреслення курсивного шрифту, який використано при її друці. Всі фрагменти з п'яти примірників належать до зошита В, що складається з восьми аркушів. Імовірно, зошит А має такий же обсяг. Отже, загальний обсяг почаївського видання повинен становити 16 аркушів. Іншого відповідного за змістом видання, крім зазначеного варшавського, за бібліографією та каталогами не виявлено, однак відомо, що подібні друки брошурного та аркушевого типу, створені «на злобу дня» чи для висловлення позиції приватної особи з будь-якого значущого суспільно-політичного питання, видавалися невеликими накладками, часто без зазначення вихідних відомостей, швидко втрачали актуальність і тому значною мірою погано збереглися, через що відомості про багато з них не дістали відображення в бібліографії.

Ще одна знахідка на форзацах є прикладом друкованої продукції, яка, певно, ніколи не потрапляла до каталогів або бібліографічних довідників. Так, у двох примірниках того ж таки видання 1788 р. «*Indulgentiæ brevia, decreta. Summorum Pontificum, et SS. Congregationum*» виявлено казначейські білети каси Ляховецького маєтку (вірогідно Ляхівці – нині смт Білогір'я, райцентр Хмельницької області). Білет

містить інформацію про те, що він є підтвердженням сплачених податків у казну маєтку та обмінюється на відповідну кількість готівки. Він є одностороннім друком на повнорозмірному аркуші формату 2°. Атрибується за почаївським курсивним шрифтом. Текст вміщено у рамку з виливних прикрас, незамкнену знизу. Вгорі посередині надруковано «N. ZŁŁ: 2.», нижче – «Złoty Polski Jeden.»; нижче – відділена смужкою з виливних прикрас «назва»: «KASSY SKARBOWY LACHOWIECKI BILET. MAIĄCY WALOR ZŁOTY POLSKI JEDEN.»; нижче – відділене смужкою з виливних прикрас роз'яснення, надруковане курсивом: «Rtóry [i. e. Który] Bilet w dobrach Lachowieckich, za Czynsze, Podatki, i inne wszelkie do Skarbu należności w zupełnym Walorze, przyięty będzie. Za który z Kassy Tychże Biletów każdego czasu, podług Ich ważności, bez żadnego odtrącenia, gotowe Pieniądze dawane będą.»; нижче дата, відділена смужкою з виливних прикрас: «Dan. Dnia. 8. Xbra. 1786. Roku.» (8.12.1786). Далі йде відступ у декілька сантиметрів і – завершальна частина в чотири рядки: «Kassier B S. L. Pisarz B S. L.», «N.», під смужкою з виливних прикрас: «KASSY LACH: BILET», «N.». Рамку та всі чотири смужки складено з різних виливних прикрас. Цифри надруковано червоною фарбою. На всіх примірниках проставлено ту саму дату. Кількість використаних шрифтів – чотири: три прямих висотою близько 5 мм, 6 мм, 8 мм (останній – лише великі літери) і курсивний висотою близько 4 мм. В обох книжках верхню частину «Bileta» з більшістю тексту використано на нижні форзаци, нижню частину, в якій текст наявний лише вгорі, а більша частина аркуша залишилася чистою, – на верхні форзаци. Разом налічуються фрагменти п'яти білетів, якщо вважати частинами одного цілого верхні та нижні частини друку, використані для виготовлення, відповідно, нижніх і верхніх форзаций. Цей приклад друку ілюструє діапазон виробничих можливостей почаївського друкарського осередку, доповнює наші знання про види його друкованої продукції, до якої належали, крім книг, також аркушеві та акцидентні друки, є прикладом нетипового видання як результату взаємодії почаївських василіан із різними замовниками друкованої продукції, а також є цікавим джерелом до вивчення економічної історії України.

Більшість книжок, які містять атрибутовані фрагменти, мають провенієнції навчальних закладів і монастирів: Київської та Волинської духовних семінарій, Київської духовної академії, Овруцької та Теофіпольської шкіл, Загорівського василіанського та Берестецького трині-

тарського монастирів, а також таких закладів, як Київський міський музей, Давньосховище Подільського єпархіального історико-статистичного комітету тощо. Деякі книжки мають відмітки про приналежність до приватних збірок.

Висновки. Отже, у фонді відділу стародруків виявлено близько 60 примірників почаївських стародруків латинським, кириличним і гражданським шрифтами, які містять фрагменти іншого (зрідка – того самого) чи декількох інших почаївських видань, надрукованих латинським шрифтом (фрагменти кириличним шрифтом, яких також фіксується чимало, не є предметом нашої уваги). З них вдалося атрибутувати фрагменти у 38 примірниках. Разом вони налічують 43 фрагменти примірників 22 видань.

Виявлені фрагменти щонайменше чотирьох видань аркушевого та брошурного типу доповнюють репертуар друкарні Почаївського Успенського монастиря зокрема та національну бібліографію стародруків загалом. Тим часом значний простір для бібліографічних досліджень, який залишається навіть у межах збірки відділу стародруків НБУВ, дає змогу сподіватися на появу нових бібліографічних знахідок. Тому продовження евристичної роботи з українськими, зокрема Почаївським, виданнями XVI – початку XIX ст. не втрачає своєї актуальності й обіцяє нові відкриття та, можливо, появу нових позицій у бібліографії української стародрукованої книги.

Список бібліографічних посилань

1. Борковська В. Г., Хауха Л. В., Адамович В. А. Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII–XX ст. з колекції Музею книги і друкарства України. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 360 с. : іл.

2. Заболотна Н. Маргіналії та видавничі оправи стародруків – додаткові джерела до вивчення історії діяльності друкарень. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ, 2011. Вип. 31. С. 249–258.

3. Заболотна Н. Почаївські кириличні стародруки з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело з історії редакційно-видавничої та друкарської діяльності. *Друкарня Почаївського Успенського монастиря та її стародруки*. Київ, 2011. С. 33–55.

4. Заболотна Н. Тексти та покрайні записи XVIII – початку XIX ст. з кириличних видань Почаївської друкарні як свідчення про рекламу і способи

поширення цих книг у зазначений період. *Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві*. Матеріали 3-ї і 4-ї наук.-практ. конференцій (8 листопада 2012 р., 11 листопада 2013 р.) до дня української писемності та мови. Київ, 2014. С. 13–18.

5. Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д. Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні: у 2-х кн., 3-х ч. Львів : Вища школа, 1981–1984.

6. Почаевский сборник / отв. ред. Н. В. Колпакова. Санкт-Петербург, 2007. 216 с. : илл.

7. Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв. Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке УССР / сост. С. О. Петров, Я. Д. Бирюк, Т. П. Золотарь. Киев : Издательство АН УССР, 1958. 267 с.

8. Dworzak A. XVIII-wieczne uroczystości z udziałem cudownego obrazu Matki Boskiej Tartakowskiej. przyczynek do funkcjonowania lokalnych sanktuariów maryjnych w Rzeczypospolitej. *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej* / pod red. Wojciecha Walczaka i Karola Łopateckiego. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2013. T. 5. S. 143–160.

9. Estreicher K. Bibliografia Polska. Kraków, 1882–2007. T. 8–35.

References

1. Bochkovska, V. H., Khaukha, L. V., & Adamovych, V. A. (2008). *Katalog vydan Pochaivskoho ta Univskoho monastyriv XVIII-XX st. z koleksii Muzeiu knyhy i drukarstva Ukrainy*. [Catalogue of editions of Pochaiv and Univ monasteries of 18-20th centuries from the collection of the Book and Printing Museum of Ukraine]. Kyiv, Ukraine: Vydavnychy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia". [In Ukrainian].

2. Zabolotna, N. (2011). Marginalii ta vydavnychi opravy starodrukiv – dodatkovi dzherela do vyvchennia istorii diialnosti drukaren. [Marginalia and publishing bindings of old-printed books as additional sources for studying the history of printing houses]. *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteki Ukrainy Imeni V. I. Vernadskoho*, 31, 249-258. Kyiv. [In Ukrainian].

3. Zabolotna, N. (2011). Pochaivski kyrylychni starodruky z fondiv Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho yak dzherelo z istorii redaktsiino-vydavnychoi ta drukarskoi diialnosti. [Pochaiv Cyrillic old-printed books from the collections of the Vernadsky National Library of Ukraine as a source on the history of editorial, publishing and printing activities]. *Drukarnia Pochaivskoho Uspenskoho monastyria ta ii starodruky* [Holy Dormition Pochaiv monastery printing house and its old-printed books] (pp. 33-55). Kyiv. [In Ukrainian].

4. Zabolotna, N. (2014). *Teksty ta pokraini zapysy XVIII – pochatku XIX st. z kyrylychnykh vydan Pochaivskoi drukarni yak svidchennia pro reklamu i sposoby poshyrennia tsykh knyh u zaznachenyi period*. [Texts and marginal notes of the 18th – early 19th centuries from the Pochaiv printing house Cyrillic editions as evidence of advertising and methods of books distribution in the specified period]. In *Ukrainska*

pysemnist ta mova v manuskryptakh i drukarstvi. [Ukrainian Writing and Language in Manuscripts and Typography: Conference Materials] (pp. 13-18). Kyiv. [In Ukrainian].

5. Zapasko, Ya. P., Isaievych, Y. D. (1981-1984). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: katalog starodrukiv, vydanykh na Ukraini*. [Monuments of book art: catalogue]. (Book 1-2). Lviv, Ukraine: Vyscha shkola, Vydavnytstvo pry Lvivskomu universyteti. [In Ukrainian].

6. Kolpakova, N. V. (Ed.). (2007). *Pochaevskii sbornik*. [Pochaev collection]. Sankt-Peterburg, Russian Federation. [In Russian].

7. Petrov, S. O., Biriuk, Ya. D., & Zolotar, T. P. (Comp.). (1958). *Slavianskie knigi kirillovskoi pečati XV-XVIII vv. Opisanie knig, khраниashchikhsia v Gosudarstvennoi publichnoi biblioteke USSR*. [Slavic books of the Cyril press of the 15-18th centuries. Description of books stored in the State Public Library of the Ukrainian SSR]. Kiev: Izdatelstvo AN USSR. [In Russian].

8. Dworzak, A. (2013). XVIII – wieczne uroczystości z udziałem cudownego obrazu Matki Boskiej Tartakowskiej. Przyczynek do funkcjonowania lokalnych sanktuariów maryjnych w Rzeczypospolitej. [16th century ceremonies with the participation of the miraculous Icon of Our Lady of Tartaków. An example of the functioning of local Marian sanctuaries in the Polish Commonwealth]. *Stan Badań Nad Wielokulturowym Dziedzictwem Dawnej Rzeczypospolitej*, 5, 143-160. Białystok, Poland: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy. [In Polish].

9. Estreicher, K. (1882-2007). *Bibliografia Polska*. [Polish bibliography] (Vol. 8-35). Kraków, Poland. [In Polish].

Yuliia Rudakova,

ORCID 0000-0003-1159-9429,

PhD in Historical Sciences, Senior Research Assotiate,

Ancient and Rare Books Department, Institute of Book Studies,

Vernadsky National Library of Ukraine,

62, Holosiivskyi Ave., Kyiv, 03039, Ukraine

e-mail: vsrv@nbuv.gov.ua

WASTE SHEETS OF POCHAIV BOOKS AS A SOURCE OF POCHAIV PRINTING HOUSE LATIN TYPE REPERTOIRE ENRICHMENT

The purpose of the article is to present the results of the attribution of 43 fragments of 22 Latin type Pochaiv printing house editions from the collection of Old and Rare Books Department of Vernadsky National Library of Ukraine. The fragments were found on the inside of the Pochaiv bindings or covers, and on the endpapers of Pochaiv Latin and Cyrillic type editions copies. **The methodology**

of attribution and bibliological research consists in a comprehensive study of the printed features of the fragments, primarily the elements of text structure, decoration, and fonts. **Science novelty.** Original bindings were characteristic feature of Pochaiv editions. The endpapers made of unused Pochaiv prints were quite widespread as well. The Pochaiv Monastery had its own bindery, in which wooden or cardboard bindings for book blocks and paper covers for thin editions were made. To produce and strengthen the bindings, Pochaiv bookbinders often used sheets from various editions of the printing house. Those sheets for some reason remained unused in stitching book blocks of circulation. Such sheets were glued to the inner surfaces of the bindings or covers, and they were used as endpaper sheets. This is an additional factor in the attribution of fragments used as endpapers for Pochaiv bindings, since it certifies the place of their printing. In the study of copies of Pochaiv editions from the fund of Vernadsky National Library of Ukraine Old and Rare Books Department, additional copies (fragments) of the publications available in the fund were identified and attributed. Furthermore, some editions that were not previously recorded in the department's collection were found. It was almost impossible to attribute some small fragments. A number of fragments have not yet been attributed due to a lack of detailed bibliographic information and absence of copies of editions to which they can be compared. Instead, fragments of several editions of the sheet and brochure types, not presented in the bibliography of Ukrainian old-printed books, are described. **Conclusions.** The identification of previously unknown in the bibliography editions indicates the need to continue research work with library funds and collections of the Ukrainian old-printed books.

Keywords: attribution, fragment of the edition, Pochaiv Monastery printing house, binding, cover, endpaper.

Стаття надійшла до редакції 4.02.2021 р.